

el-Bakara Sûresi 79. Ayet Bağlamında Kitâb Yazmanın İçerik Analizi

Hüseyin TOPAL | 0000-0002-6455-7313

Dr. Öğr. Üyesi | Yazar | huseyin.topal@ege.edu.tr

Ege Üniversitesi | ROR: 02eaafc18

Tefsir | İzmir, Türkiye

Öz

Kur'an'da yer alan bazı kelime ve kavramlar nispeten sıkça kullanılmakta, bağlamlarına göre birbirinden farklı içerikleri barındırabilmekte veya farklı anlamları ifade edebilmektedir. Nitekim bu durum erken dönemden itibaren kelimelerin Kur'an'da farklı anlamlarda kullanımını ele alan vücûh ve nezâ'ir türü eserlerin ortaya çıkışına sebep olmuştur. Ayetlerde yer alan kelime ve kavramların anlam karşılıklarının tespitinde yardımcı önemli unsurlardan biri de sebep-i nüzûl rivayetleridir. Ancak hem vücûh ve nezâ'ir e dair eserlerin Kur'an kelimelerinin her biri için anlam tespitinde bulunmaması hem de sınırlı sayıda ayet için nüzûl sebebi rivayetlerinin nakledilmesi bazı Kur'an kelime ve kavramlarının her kullanıldığı yerdeki anlamın belirlenmesinde farklı metodların ve imkânların kullanımını zorunlu kılmaktadır. Muhataplarını hidayete yöneltmek üzere söz olarak vahyedilen ayetlerin, nüzûl ortamı unsurlarının pek çoğundan soyutlanarak, sonraki nesillere yazılı bir metin şeklinde ulaşması anlama ve anlamlandırma açısından kapalılıklara sebebiyet vermektedir. Klasik araştırma yöntemlerinin yanında nüzûl dönemine dair her bilginin izini sürmek, bu bilgileri anlamlı ve tutarlı irtibatlar yoluyla bir arada değerlendirebilmek muhatap olduğumuz bu kapalılıkları gidermeye yardımcı olacaktır. Kur'an'da çokça geçen ve farklı anlamlarda kullanılan ifadelerden biri de *el-kitâb* kavramıdır. Bu ifadenin Kur'an'da on sekiz ayrı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu ifadenin Kur'an'da kullanıldığı anlamlar hakkında klasik eserlerdeki tespitlerin yanında çağdaş araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda farklı anlamların verildiği ve bazı değerlendirmelerin yapıldığı da görülmektedir. *Kitâb* yazımından söz eden ve içinde yar alan *kitâb* ifadesinin neye delalet ettiği, kimler tarafından yazıldığı veya yazıldığı, yazılma amacı vb. hususların anlamlı bir bütünlük içerisinde izah edilemediği tespit edilen ayetlerden biri de el-Bakara Sûresi 79. ayettir: "*Kitâbı* bizzat kendileri yazıp da onunla küçük bir menfaat elde etmek için, "Bunlar Allah'tan gelmiştir!" diyenlerin vay hâline! Ellerin yazdıkları sebebiyle vay hâline onların. Kazandıklarından dolayı vay hâline onların!" İslamî ilimlerde yaygın olarak her disiplin kendi kaynakları vasıtasıyla bilgiye ulaşmayı veya bilgiyi yorumlamayı benimsemektedir. Ayetlerin veya içerisinde yer alan kelime ve kavramların anlam tespitinde başvurulan temel kaynaklar ise genellikle Tefsir ve Dil/Lügat alanına dair eserlerdir. Oysa erken dönem telif edilen eserler daha sonra şekillenen ihtisaslaşma çerçevesinde oluşmamıştır. Bu kaynaklar İslamî literatürün her alanına hitap edecek bilgilere ulaşma imkân ve kabiliyetini barındıracak mahiyete sahiptirler. Bu sebeple bir Tefsir araştırmacısının da tüm bu kaynaklardan yararlanmayı ilke edinmesi bir tercih değil gereklilik arz etmektedir. Farklı alanlarda pek çok esere ulaşma ve de dijital kütüphanelerden istifade edebilme imkânı günümüz araştırmacılarına nüzûl sürecini, ayetler ile içerdikleri kelime ve kavramların anlamını doğruya en yakın şekilde tespit etme fırsatı sunmaktadır. Bu doğrultuda el-Bakara Sûresi 79. ayetiyle ilgili yaptığımız bu çalışmada söz konusu ayetin Yahudi din adamlarıyla ilgili olduğu, kendi tebaalarının ve müşriklerin iman etmesine engel olmak üzere peygamberlik bilgisini kötüye kullanarak uydurma bir *kitâb* yazdıkları ve bunu da Mekke müşriklerine verdikleri sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu ayete dair Tefsir kaynaklarında yer alan bilgilerin tek başına ele alındıklarında bütünlük ifade etmekten uzak olduğu görülmüştür. Siyer, Tarih ve Meğâzî eserlerinde yer alan veriler Tefsir literatürüne ait bilgilerle birlikte değerlendirildiğinde daha somut ve tutarlı yargılara varılabileceği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'an Tarihi, el-Bakara Sûresi 79. Ayet, Kitâb Yazma, Peygamberlik Sıfatları, Tevrat

Atıf Bilgisi

Topal, Hüseyin. "el-Bakara Sûresi 79. Ayet Bağlamında Kitâb Yazmanın İçerik Analizi". *Rize İlahiyat Dergisi* 27 (Ekim 2024), 253-265.

<https://doi.org/10.32950/rid.1484611>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi		
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 15.05.2024	Kabul Tarihi: 09.10.2024	Yayın Tarihi: 20.10.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlleme		
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.		
Benzerlik Taraması	Yapıldı - iThenticate		
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
Etik Bildirim	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.		
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.		

Dizinlenme Bilgisi

Content Analysis of Writing a Book in the Context of al-Bakara Surah Verse 79

Hüseyin TOPAL | 0000-0002-6455-7313

Assist. Prof. | Author | huseyin.topal@ege.edu.tr

University of Ege | 02eaafc18

Tafsir | İzmir, Türkiye

Abstract

Some words and concepts in the Qur'an are used relatively frequently and may contain different contents or express different meanings depending on their context. As a matter of fact, this situation led to the emergence of works such as *vucūh* and *nezā'ir*, which dealt with the use of words in different meanings in the Qur'an from the early period. One of the important elements that help in determining the meanings of the words and concepts in the verses are the narrations of reason of revelation. However, both the fact that the works on *vucūh* and *nezā'ir* do not determine the meaning of each of the Qur'anic words and the narrations of the reason for revelation for a limited number of verses necessitate the use of different methods and possibilities in determining the meaning of some Qur'anic words and concepts wherever they are used. The verses that were revealed as words to direct their addressees to the right path, being isolated from many of the elements of the environment of revelation and reaching the next generations in the form of a written text, cause obscurities in terms of understanding and interpretation. In addition to classical research methods, tracing all the information about the descent period and being able to evaluate this information together through meaningful and consistent connections will help to eliminate these gaps we are dealing with. One of the expressions frequently mentioned in the Qur'an and used in different meanings is the concept of *al-kitāb*. It has been determined that this expression is used in eighteen different meanings in the Qur'an. In addition to the findings in classical works about the meanings of the expression used in the Qur'an, it is also seen that different meanings are given and some evaluations are made in the studies conducted by contemporary researchers. One of the verses that mentions the writing of a book and which has been found to be unable to explain the issues such as what the expression *al-kitāb* in it indicates, who wrote it or had it dictated, the purpose of writing it, etc. in a meaningful integrity is the 79th verse of al-Bakara Surah: "They wrote the book themselves and said, 'These are from Allah!' in order to gain a small benefit from it. Woe to those who say! Woe to them for what their hands have written. Woe to them for what they have earned!" Commonly in Islamic Sciences, each discipline adopts accessing or interpreting information through its own resources. The main sources used to determine the meaning of the verses or the words and concepts in them are generally works related to the field of Tafsir and Language/Lexicon. However, the works compiled in the early period were not created within the framework of specialization that took shape later. These resources have the ability and opportunity to access information that will address all areas of Islamic literature. For this reason, it is not a choice but a necessity for a Tafsir researcher to adopt the principle of benefiting from all these sources. The opportunity to access many works in different fields and benefit from digital libraries offers today's researchers the opportunity to determine the revelation process and the meaning of the verses and the words and concepts they contain in the most accurate way. In this regard, in our study on the 79th verse of al-Bakara Surah, it was concluded that the verse in question is about the Jewish clergy, that they misused the knowledge of prophethood and wrote a fabricated book in order to prevent their own subjects and polytheists from believing, and they gave it to the Meccan polytheists. It has been seen that the information in the Tafsir sources regarding this verse is far from expressing integrity when taken alone. It has been evaluated that more concrete and consistent judgments can be reached when the data in the Sira, History and Mağāzī works are evaluated together with the information from the Tafsir literature.

Keywords

Tafsir, History of Theo Qur'an, al-Bakara Surah Verse 79, Writing a Book, Prophetic Qualities, Torah

Citation

Topal, Hüseyin. "Content Analysis of Writing a Book in the Context of al-Bakara Surah Verse 79". *Rize Theology Journal* 27 (October 2024), 253-265.

<https://doi.org/10.32950/rid.1484611>

Publication Information

Type	Research Article		
Process Information	Date of Submission: 15.05.2024	Date of Acceptance: 09.10.2024	Date of Publication: 20.10.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External		
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.		
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Complaints	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

Giriş

el-Kitâb, çoğunlukla harf-i tarifli (الكتاب) olmak üzere yalın ve terkip halinde Kur'an'da sıkça kullanılmaktadır. Kur'an kelimelerinin kullanıldıkları anlamları konu edinen *vücûh ve nezâ'ir* türü eserlerin özellikle erken dönemlere ait olanları *el-kitâb* kavramının anlamları üzerinde durmamışlardır. Bununla beraber el-Hîrî (öl. 430/1039), ed-Dâmegâni (öl. 478/1085) ve İbnu'l-Cevzî (öl. 597/1201) gibi müellifler *el-kitâb* ifadesinin Kur'an'da on sekiz anlamda kullanıldığını ifade etmişlerdir. Bunlar da Kur'an;¹ Tevrat;² Suhuf;³ iddet, bekleme süresi;⁴ Levh-i mahfûz;⁵ ilahî kitap;⁶ kitabet/yazma;⁷ Zebur;⁸ farziyet;⁹ kaza, takdir;¹⁰ kayıtların tutulduğu, Allah katında bulunan divan;¹¹ mektup/yazı;¹² İncil;¹³ kölenin hürriyete kavuşmak için efendisiyle anlaşma yapması, mükâtebe;¹⁴ hesap, muhasebe;¹⁵ âdemoğlunun ameli;¹⁶ rızık, vakit, ecel¹⁷ ve ilim¹⁸ şeklinde tasnif edilmiştir.

Kur'an'da geçen *el-kitâb* ifadesinin kullanımı hakkında çağdaş bazı müellif ve araştırmacılar tarafından da çeşitli tespitlerde bulunulmuştur. Süleyman Ateş, *kitâb* kelimesinin Kur'an'da genellikle Tevrat'ın;¹⁹ marife hali olan *el-kitâb* ile de aynı inanç prensiplerini getiren her peygambere kendi diliyle vahyedilen tek ilahî kitabın kastedildiğini belirtmektedir.²⁰ Izutsu (öl. 1993) ise *kitâb* kelimesinin gerek Kur'an'da, gerek Kur'an dışında esas mana itibarıyla yazılı metin anlamında aynı şeyi ifade ederken vahiy alanında izafi olarak Kur'an manasına geldiğini dile getirir.²¹ Ne var ki Kur'an'da geçen *kitâb* lafızlarının kullanıldıkları bağlamda tam olarak nelere karşılık geldiği konusunda görüş birliği söz konusu değildir.²² Bununla birlikte Kur'an'da çeşitli anlamlara işaret etmek üzere kullanılan *kitâb*'ın el-Bakara 2/79, el-Kalem 68/37, el-Hacc 22/8, Lukman 31/20 ve el-Ankebût 29/48 ayetlerinde belli bir vasfı ve ayrıcalıklı yanı olmayan herhangi bir kitap manasına geldiği, isminin ve kime ait olduğunun belirtilmediği tespiti de söz konusudur.²³ Temel Kur'an terimleri ve ifadeleri üzerindeki etimolojik ve bağlamsal içerikli ansiklopedik çalışmasında Nicolai Sinai teolojik, antropolojik veya kozmolojik ağırlık taşıdığını düşündüğü Kur'an kelimelerinden biri olarak *el-kitâb* üzerinde de durmuştur.²⁴ Ancak bu araştırma ve tahlillerden *el-kitâb* ifadesinin kullanıldıkları

¹ el-Bakara 2/2, el-A'raf 7/52, Yûnus 10/1, Fussilet 41/41. Ebû Abdîrrahmân İsmâ'îl b. Ahmed b. Abdillâh ed-Darîr el-Hîrî en-Nisâbüri, *Vucûhu'l-Kur'ân*, thk. Fâtîma Yûsuf el-Hiyemî (Dimeşk: Dâru's-Sekâ, 1995), 273; ed-Dâmegâni, Muhammed Hasan Ebû'l-Azm ez-Zefîti, *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir li el-lâzi Kitâbillâhi'l-azîz ve me'ânihâ* (Kahire: Vizâratu'l-Evkâf, 1995), 2/183; Ebû'l-Ferec 'Abdurrâhmân İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-a'yûni'n-nevâzîr fi 'ilmi'l-vucûh ve'n-nezâ'ir*; thk. Muhammed 'Abdulkerîm Kâzım er-Râdî (Beyrut: Mu'essesetu'l-Risâle, 1984), 527.

² el-Bakara 2/53, Âl-i 'İmrân 3/78, Hûd 11/110, el-Mu'minûn 23/49. en-Nisâbüri, *Vucûhu'l-Kur'ân*, 273; ed-Dâmegâni, *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir*; 2/183; İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-a'yûn*, 527.

³ el-Bakara 2/213, el-En'âm 6/89. en-Nisâbüri, *Vucûhu'l-Kur'ân*, 273.

⁴ el-Bakara 2/235. en-Nisâbüri, *Vucûhu'l-Kur'ân*, 273; ed-Dâmegâni, *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir*; 2/182; İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-a'yûn*, 526.

⁵ er-Ra'd 13/39, ez-Zuhruf 43/4. el-Hîrî, *Vucûhu'l-Kur'ân*, 273; ed-Dâmegâni, *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir*; 2/182; İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-a'yûn*, 526.

⁶ Âl-i 'İmrân 3/119. en-Nisâbüri, *Vucûhu'l-Kur'ân*, 273.

⁷ el-Bakara 2/151. en-Nisâbüri, *Vucûhu'l-Kur'ân*, 273; ed-Dâmegâni, *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir*; 2/181; İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-a'yûn*, 526.

⁸ en-Nisâ' 4/54. en-Nisâbüri, *Vucûhu'l-Kur'ân*, 273.

⁹ en-Nisâ' 4/64, 103. en-Nisâbüri, *Vucûhu'l-Kur'ân*, 274; ed-Dâmegâni, *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir*; 2/183; İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-a'yûn*, 527.

¹⁰ el-Enfâl 8/68. en-Nisâbüri, *Vucûhu'l-Kur'ân*, 274.

¹¹ el-Mu'minûn 23/62, el-Câsiye 45/29. en-Nisâbüri, *Vucûhu'l-Kur'ân*, 274.

¹² en-Neml 27/28, 29. en-Nisâbüri, *Vucûhu'l-Kur'ân*, 274.

¹³ Âl-i 'İmrân 3/64, el-Kaşş 28/53. en-Nisâbüri, *Vucûhu'l-Kur'ân*, 274; ed-Dâmegâni, *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir*; 2/183; İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-a'yûn*, 527.

¹⁴ en-Nûr 24/33. en-Nisâbüri, *Vucûhu'l-Kur'ân*, 274.

¹⁵ el-Câsiye 45/28. ed-Dâmegâni, *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir*; 2/182; İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-a'yûn*, 526.

¹⁶ el-İsrâ' 17/14, el-Mutaffifîn 83/18. ed-Dâmegâni, *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir*; 2/182; İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-a'yûn*, 526.

¹⁷ Âl-i 'İmrân 3/145, el-Hicr 15/4. ed-Dâmegâni, *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir*; 2/182; İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-a'yûn*, 527.

¹⁸ er-Rûm 30/56. İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-a'yûn*, 527.

¹⁹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 7/138.

²⁰ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/258, 1/239, 2/14, 2/79, 7/305, 9/430.

²¹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1963), 26-27.

²² Murat Sülün, "Kur'an'da Kitâb Kavramı ve Kur'an Vahylerinin Kitaplaşması", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15 (1997 1995), 53.

²³ Hidayet Aydar, "Kur'an'da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levh-i Mahfuz", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Darulfunun İlahiyat* 2 (2000), 75.

²⁴ Nicolai Sinai, *Key Terms of the Qur'an A Critical Dictionary* (Princeton: Princeton University Press, 2023), 591-601.

yerlerde neye karşılık geldiği açık bir şekilde anlaşılamadığı gibi nüzul ortamı ile ilişkisi de kurulamamaktadır. Dolayısıyla inceleme konumuz olan ayette geçen *el-kitâb* ile ne kastedildiğinin ve tarihsel örgüsünün anlaşılmasının gereği görülmektedir.

İçinde *el-kitâb* ifadesinin yer aldığı el-Bakara Sûresi 79. ayetin metni ve anlamı şu şekildedir: “فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُوبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ” “*Kitâbı bizzat kendileri yazıp da onunla küçük bir menfaat elde etmek için, “Bunlar Allah’tan gelmiştir!” diyenlerin vay hâline! Ellerin yazdıkları sebebiyle vay hâline onların. Kazandıklarından dolayı vay hâline onların!”* Kur’an’da kitap kavramını ve Kur’an’ın kitaplaşmasını ele aldığı makalesinde Murat Sülün, buradaki *kitâbın* Tevrat iddiasıyla ortaya konmakla birlikte ‘belirsiz mutlak bir kitap’ mahiyetinde olduğunu, muayyen bir karşılığının bulunmadığını ve böyle bir *kitâbın* hiç inmediğini öne sürmektedir.²⁵ Kelimenin Kur’an’da kullanıldığı anlam öbekleri üzerine ayrıntılı tahliller yapan Sinai ise ayette yer alan *el-kitâb* ifadesiyle uydurulmuş vahiy metinlerinden söz edildiğini dile getirmiştir.²⁶ Bununla birlikte ayette geçen kitap yazarların kim/kimler olduğu, kitabın içeriği, ne gibi bir menfaat karşılığında kitabın kime/kimlere verildiği/satıldığı vb. hususların farklı şekillerde cevap bulduğu görülmektedir.

el-Bakara Sûresi 79. ayette geçen *kitâbı kendi elleriyle yazma* ifadesi de çeşitli şekillerde izah edilmiştir. Bunlardan birincisi Hz. Muhammed’in niteliklerinin Tevrat’tan silinip kaldırılması ve Tevrat nüshalarının bu şekilde yazılmasıdır. Bir diğeri ise onun niteliklerine aykırı bir şekilde yazı muhtevası icat edilip “*Bu, Allah katındandır*” denmesidir. Burada, aslının öyle olduğu zannedilmesi için Tevrat’a bazı ibarelerin eklenmesi de söz konusudur.²⁷

Ayette, Tevrat’ın metninde yapılan bilinçli bir tahriften söz edildiği görüşünde olanlar da bulunmaktadır. Buna göre Yahudi din bilginleri, bilerek ve Tevrat’ın metninde eksiltmeler, çoğaltmalar ve değişiklikler yaparak onu tahrif etmişlerdir. Bunu yapma sebepleri olarak da ayette “*Az bir değere satmak için*” ifadesiyle bir menfaat beklentisi olduğu vurgulanarak izah edilmektedir.²⁸ Ayetin, doğrudan Tevrat’ın metnini değiştirme şeklindeki tahriften ziyade, onun ayetleri üzerine yazılan tefsir ve şerhlere, ayetlerinin kişisel arzular doğrultusunda yorumlanmasıyla telif edilen ahkam kitaplarına işaret ettiği sonucu da çıkarılmıştır.²⁹

Söz konusu ayet üzerinde özel bir çalışma yapılmamakla birlikte atıfta bulunduğumuz araştırmalar dışında Kur’an’da *kitâb* kavramı hakkında yapılan bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Doktora tezi olarak hazırladığı *Kur’an’da Kitap Kavramı* başlıklı çalışmasında Nurdoğan Türk, el-Bakara Sûresi 79. Ayette bahsedilen *kitâbın* Tevrat olduğu; burada geçen *k-t-b* fiilinin tahrif etmek manasına geldiği ve aynı sûrenin 75-79 arası ayetlerinin tahrifin çeşitli türlerine işaret ettiği sonucuna varmıştır.³⁰ Aynı başlıklı doktora tez çalışmasında ise Mücteba Altındaş, el-Bakara Sûresi 79. ayette insanların elleriyle yazdıkları kitap ile vahyin kaynağı arasında bir bağ bulunmadığı, ayette geçen *kitâbın* uydurma olduğu, Yahudi bilginlerin kendi yorumlarını Allah kelamı gibi kutsallaştırarak ve dinin aslı gibi göstererek bazı kitaplar yazdıkları kanaatini ifade etmiştir.³¹ Tüm bu çalışmalar, ayetin mahiyeti hakkında bilgi verse de ayetteki *kitâb yazma* fiilinin çerçevesini tam olarak aydınlatmaktan uzaktır.

Tefsir, Tarih ve diğer İslamî kaynaklarda mezkûr ayetle ilgili çeşitli bilgiler vardır. Ancak tüm bu bilgiler dağınık ve birbirinden kopuk parçalar şeklindedir ve ayetin muhtevasını bütüncül bir şekilde izahtan uzaktır. Oysa yukarıda ifade edildiği üzere ayette birçok yönden anlaşılmaya muhtaç hususlar bulunmaktadır. Vahyin belli bir tarihte ve muhatabın anladığı bir içeriğe sahip olduğu ön kabulü dikkate alındığında bu bütüncül anlamadan yoksunluğun, araştırmalarda kullanılan yöntemler, kaynak sınırlamaları ve üslupla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Halbuki İslami ilimler literatürünün bir arada kullanımı, rivayetlerin birbiriyle ilişkilerinin tespiti ile olgu ve olaylar arasında bağlantıların kurulmasıyla doğruya daha yakın, somut ve anlaşılır sonuçlara ulaşmak mümkün görünmektedir. Bu çalışmada konuyla ilgili İslamî literatürden istifade edilmek suretiyle ulaşılan veriler bir arada değerlendirilerek ayetin muhtevasına dair yargılara ulaşılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda ayetin kim/kimler hakkında nazil olduğu, *kitâbı* yazarların kimler olduğu, *kitâbın* içeriği, *kitâbı* satanlar ve onu satın alanlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Kur’an’da yer alan bir konu ya da ifadenin çalışılması esnasında sözlük anlamları, Kur’an’daki kullanımlarının ayrıntılı tahlilleri, bağlamsal yön vb. üzerinde de ayrıntılı durulması mümkün ve hatta bazen gereklidir. Yukarıda işaret edildiği üzere bu çerçevede

²⁵ Sülün, “Kur’an’da Kitâb Kavramı ve Kur’an Vahyelerinin Kitaplaşması”, 73-74.

²⁶ Sinai, *Key Terms of the Qur’an*, 112.

²⁷ Ebü Mansûr Muhammed el-Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-‘Kur’ân*, ed. Mecdî Baslom (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2005), 1/500; Ebü’l-Ferec ‘Abdurrahmân İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr fi’l-‘İlmi’t-Tefsîr*, thk. ‘Abdurrezâk el-Mehdî (Beyrut: Daru’l-Kitabi’l-‘Arabî, 1422), 1/82; Ebü ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-‘Kur’ân*, thk. Ahmet el-Berdevi, İbrâhîm Etfiyîş (Kahire: Daru’l-Kütubi’l-Misriyye, 1384), 2/9; Ebü ‘l-Fidâ’ İsmâ’il b. ‘Omer b. Keşîr ed-Dimeşki İbn Keşîr, *Tefsîru’l-‘Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme (Daru Tayyibe, 1420), 1/312.

²⁸ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2010), 1/105.

²⁹ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 1/187.

³⁰ Nurdoğan Türk, *Kur’an’da Kitap Kavramı* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 14, 95, 107-108.

³¹ Mücteba Altındaş, *Kur’an’da Kitap Kavramı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 215.

çalışmaların yapılmış olması ve makale yazımındaki kelime/sayfa sayısı gibi sınırlılıklar sebebiyle çalışmada bu hususlara sadece ihtiyaç duyulduğu ölçüde temas edilecektir. Araştırma, özellikle erken dönem kaynaklarına dayalı bir tespit ve kurgu oluşturmayı amaçladığından konuya dair çağdaş literatür üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmayacaktır.

1. Ayet Kim/Kimler Hakkındadır?

Kur'an ayetlerinin hangi konuda kimler hakkında nazil olduğu sorusunun cevabı öncelikle hadisler, sahabe ve tabiînin sözlerinde aranır. Bu doğrultuda yapılan taramalarda el-Bakara Sûresi 79. ayetiyle ilgili olarak bazı haberlere ulaşılmıştır. Buna göre İbn Abbas (öl. 68/687-88), ayetin Mekke müşrikler ve Ehl-i kitap hakkında;³² es-Süddî (öl. 127/745), yazdıkları birtakım kitapları Allah'tan olduğunu iddia ederek cüzî bir menfaat karşılığında Araplara satan Yahudilerden bir gurupla ilgili;³³ Ebü'l-Âliye (öl. 90/709), dünyalık menfaat beklentisiyle kitaplarında, Peygamber'e dair yer alan sıfatları değiştirenler hakkında;³⁴ Katâde (öl. 117/735), kitâb yazıp Allah'tan olduğunu iddia eden İsrailoğullarından bir gurup hakkında;³⁵ Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767) ise Tevrat'ta yer alan, Peygamber'e dair sıfatları silip farklı şekilde yazdıktan sonra bunları cahil Yahudi halka duyuran, bunu da halktan aldıkları senelik zirai ürünler uğruna yapan Medine'deki bazı Yahudi önderler hakkında olduğunu³⁶ ifade etmişlerdir. Vâhidî'nin (öl. 468/1076) el-Kelbî'den (öl. 146/763) naklettiği haberde ise ayetin kimler hakkında nazil olduğunun yanı sıra yazılan yazının içeriğinden de bahsedilmiştir. Buna göre Yahudi alimler, kitaplarında yer alan Resulullah'a ait nitelermeleri değiştirerek / وَجَعَلُوهُ آدَمَ سَبِيطًا / "Orta boylu ve esmer olarak yazılıyken oldukça uzun boylu / غَيْرُوا صِفَةَ رَسُولِ اللَّهِ فِي كِتَابِهِمْ " "Orta boylu ve esmer olarak yazılıyken oldukça uzun boylu / وَكَانَ رِبْعَةً أَسْمَرَ طَوِيلًا،" şeklinde yazmışlardır. Sonra da çevrelerinde bulunanlara ahir zamanda gelecek peygamberin sıfatlarına bakmalarını tavsiye etmişler ve orada belirtilenlerle Hz. Muhammed'in niteliklerinin uyuşmadığını dile getirmişlerdir. Bunu da Peygamber'e dair sıfatları açıklamaları durumunda halktan aldıkları geçimliklerden mahrum kalma endişesiyle yapmışlardır.³⁷ Tüm bu haberler menfaat beklentisiyle kitâb yazıp Allah'tan olduğu iddiasında bulunanlara işaret eden ayetin belli bir grup Yahudi din adamı hakkında nazil olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Kitâb Yazarlar ve Yazdıklarını Allah'a Atfedenler Kimlerdir?

Allah'tan gelen kitâbın/vahyin gizlenmesi, kitâb yazılarak Allah'tan olduğunun iddia edilmesi ve onun az bir pahaya satılması çeşitli ayetlerde geçmektedir.³⁸ Erken dönem İslam kaynaklarında gizleme eylemini gerçekleştiren kişilerin Yahudi din adamları ve önderleri³⁹ ya da Yahudilerle birlikte Ehl-i kitap'ın tümü olduğu;⁴⁰ gizlenen unsurun ise, ağırlıklı olarak, ahir zamanda gelecek olan peygamberin nitelikleri ve recm hükmü olduğu ifade edilmektedir.⁴¹ Söz konusu rivayetlerden bu önderlerin, üzerlerinde nüfuz oluşturdukları Yahudi avam tabakasından yıllık kazanç elde ettikleri, Yahudi halkın Hz. Muhammed'e iman etmesi durumunda bundan mahrum kalma endişesi taşıdıkları anlaşılmaktadır.⁴²

İbn Abbas'a göre el-Bakara Sûresi 79. ayette sözü edilen kitâb yazarlar, bir önceki ayette⁴³ ümmiyyûn olarak zikredilen kişilerdir. Bunlar peygamber tanımayan, herhangi bir kitaba iman etmeyen, cahil Yahudi halkın iman etmesini engellemek üzere rüşvet

³² Ebü 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Ĥurāsānī en-Nesā'ī, *es-Sunenu'l-kubrā*, thk. Heyet (Kahire: Dāru't-Teşīl, 1433), 8/15; İbn Keşir, *Tefsīru'l-Ķur'āni'l-'azīm*, 1/312.

³³ Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezid el-Âmilī eṭ-Ṭaberī, *Cāmi'ü'l-beyān 'an te'vili'āyi'l-Ķur'ān*, thk. 'Abdullāh b. 'Abdulmuhsin et-Türkī (Kahire: Dāru Hecr, 1422), 2/165; Ebü Muhammed 'Abdurrahmān b. Muhammed er-Rāzī İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru'l-Ķur'āni'l-'azīm*, thk. Es'ad Muhammed eṭ-Ṭayyib (Mektebetu Nizār Muşţafā el-Bāz, 1419), 1/153-154.

³⁴ eṭ-Ṭaberī, *Cāmi'ü'l-beyān*, 2/271.

³⁵ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru'l-Ķur'āni'l-'azīm*, 1/154-155.

³⁶ Ebü'l-Ḥasen el-Belḥī Mukātil b. Süleymān, *Tefsīru Mukātil b. Süleymān*, thk. 'Abdullāh Maḥmūd Şehāte (Beyrut: Mu'essesetu'l-Tāriḥi'l-'Arabī, 1423), 1/118.

³⁷ Ebü'l-Ḥasen 'Alī b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alī en-Nisābūrī el-Vāhidī, *Esbābu nuzūli'l-Ķur'ān*, thk. Māhir Yāsīn el-Faḥl (Dāru'l-Meymān, 1426), 26.

³⁸ el-Bakara 2/41, 42, 79, 146, 159, 174, 175; Āl-i 'İmrān 3/71, 77, 78, 187; et-Tevbe 9/9.

³⁹ Mukātil b. Süleymān, *Tefsīr*; 1/156; eṭ-Ṭaberī, *Cāmi'ü'l-beyān*, 3/65, 6/293, 294; Ebü 'Abdullāh Muhammed b. 'Abdullāh İbn Ebī Zemenīn, *Tefsīru'l-Ķur'āni'l-'azīm*, thk. Hüseyin b. 'Ukkāşe - Muhammed b. Muşţafā el-Kenz (Kāhire: el-Fārūḫu'l-Ḥadīşe, 1423), 1/136.

⁴⁰ eṭ-Ṭaberī, *Cāmi'ü'l-beyān*, 6/293.

⁴¹ Mukātil b. Süleymān, *Tefsīr*; 1/156, 1/479; Ebü Muhammed el-Ḥasen b. 'Alī el-Hādī el-'Askerī, *Tefsīru'l-İmām el-'Askerī* (Medresetu'l-İmām el-Mehdī, 1409), 9; eṭ-Ṭaberī, *Cāmi'ü'l-beyān*, 6/293, 295; Şemsüddīn Muhammed b. Ahmed eş-Şāfi' el-Ḥaṭib eş-Şirbīnī, *es-Sīracu'l-munīr fi'l-i'āneti 'alā ma'rifeti ba'di me'āni kelāmi rabbīnā'l-hakīmi'l-habīr* (Kahire: Maṭba'atu Bülāk, 1285), 1/73.

⁴² "كانوا يأخذون من فقاء اليهود الهدايا" Faḥruddīn er-Rāzī, *Mefātīḫu'l-ğayb* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421), 3/40.

⁴³ el-Bakara 2/78.

arak az bir menfaat karşılığında kendi hevalarından *kitâb* yazan ümmî bir topluluktur.⁴⁴ Ona göre bunlar aynı zamanda Yahudi halk arasında din adamı kimliği taşıyan kimselerdir.⁴⁵ İbn Abbas'ın görüşünü nakletme olasılığı yüksek olan İkrime (öl. 105/723) ve onunla aynı görüşü paylaşan Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) de Âl-i 'İmrân Sûresi 78. ayetindeki *kitâbı* Allah'a isnad edenlerin de Yahudi din adamları olduğunu söylemişlerdir.⁴⁶ Gerek incelemekte olduğumuz el-Bakara Sûresi 79. Ayette, gerek *kitâb* yazma ile ilgili olduğuna atıfta bulunduğumuz diğer ayetlerde Tevrat'ta yer alan bazı hususları Yahudi halkın öğrenmesine engel olanların genel olarak Yahudi önderler olduğu ifade edilmekle birlikte Yahudi din bilginleri olarak kabul edilen Ebû Râfi', Kinâne b. Ebi'l-Hukayk, Ka'b b. el-Eşref, Huyey b. Ahtab, İbn Süriyâ, Finhâs, Eşya', Ka'b b. el-Esed, Mâlik b. Sayf, Ebû Yâsir b. Ahtab vb. isimlerin kişisel menfaatlerini korumak üzere bu faaliyette öne çıktıkları görülmektedir. Zira bunlar rüşvet almak ve menfaatlerinin devamını sağlamak üzere peygamberlik sıfatlarını değiştirerek *kitâb* yazıp bunun Allah'tan olduğunu iddia eden kişilerdir.⁴⁷

el-Bakara Sûresi 79. ayette sözü edilen *kitâb* yazma eylemini gerçekleştirenlerin genel olarak Yahudi din adamı vasfını taşıyanlar olduğu anlaşılmaktadır. el-Kelbî'den nakledilen haber ise bu fiilin amacını da netleştirir mahiyettedir. Bu rivayete göre de *kitâb* yazanlar Yahudi din adamları ve hahamlarıdır. Bunlar yazdıkları kitaplarında Hz. Peygamber'in sıfatları üzerinde oynamalar yapmış, ilave ve eksiltmelerde (فزادوا فيه، ونقصوا) bulunmuş ve sonra da yazdıklarını halka sunarak (ثُمَّ أَخْرَجُوهُ لِسْفَلْتِهِمْ) "Allah'ın ahir zamanda göndereceği peygamberin özellikleri işte budur ve (Hz. Muhammed'i kastederek) bu adamın özellikleri gibi değildir." demişlerdir. Din adamlarının yazıp gösterdiği niteliklere bakan halk tabakası burada yazanlarla Hz. Muhammed'in niteliklerinin uyuşmadığını görmüşler ve ona iman etmemişlerdir.⁴⁸ Ayetin Yahudi din adamları hakkında olduğu ve *kitâbın* da peygamberlik sıfatlarıyla ilgili olduğu müfessir İbn Ebî Hâtim'in (öl. 327/938) naklettiği haberde de teyit edilmektedir. Bu habere göre de onlar Peygamber'in sıfatlarının Tevrat'ta "Siyah gözlü, orta boylu, saçları dalgalı, güzel yüzü / أَكْحَلٌ، أَعْيَنَ رُبْعَةً جَعَدُ الشَّعْرَةَ / فَآتَاهُمْ نَفْرًا مِنْ قُرَيْشٍ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ فَقَالُوا: أَتَجِدُونَ / نَعَمْ، نَجِدُهُ طَوِيلًا أَرْزَقَ سَبْطَ الشَّعْرِ" şeklinde yazılı olduğunu görmüşler ancak kıskançlıkları sebebiyle bu ifadeleri silmişlerdir. Kureyş'ten bir gurup onlara gelmiş ve "Siz Tevrat'ta ümmî bir peygamberin varlığından haberdar mısınız? / فَآتَاهُمْ نَفْرًا مِنْ قُرَيْشٍ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ فَقَالُوا: أَتَجِدُونَ / نَعَمْ، نَجِدُهُ طَوِيلًا أَرْزَقَ سَبْطَ الشَّعْرِ" diye sormuştur. Onlar da "Evet, uzun boylu, gök gözlü, saçları düz bir peygamberin varlığını görmekteyiz / وَقَالُوا: لَيْسَ هَذَا مِنَّا" sözleriyle Peygamber'i inkâr etmişlerdir.⁴⁹

Aktarılan tüm bu haberler ayette sözü edilen *kitâbın* yazarlarının, bilinen Yahudi din adamları olduklarını desteklemekte ve yazılan *kitâbın* da menfaat amaçlı olarak yazılmış, halkın iman etmesine engel olma içeriğine sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim peygamberlik niteliklerini gizleme çabasının Medine Yahudi topluluğu içerisinde kutsal metinlerin istinsahını yapan birtakım kişilerle ilişkili olduğuna dair tespitler⁵⁰ de bu yargıyı desteklemektedir.

Yahudi din adamlarının menfaat odaklı hareket etmeleri Kur'an'da çeşitli vesilelerle dile getirilmektedir. Kişisel çıkarlarını önceleyen ve bu amaçla kendilerine emanet edilen malı iade etmeyen Ehl-i kitap unsurlardan söz eden ayette⁵¹ kastedilen kişilerin de Ka'b b. el-Eşref ve adamlarının olduğu ifade edilmektedir.⁵² Bir diğer ayette menfaati gözeterik Allah'ın indirdiğiyle hükmetmedikleri için kınananların⁵³ da aynı kişiler olduğu görülmektedir.⁵⁴ Hidayet karşılığında dalaleti satın alanların⁵⁵ yine Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr eden Yahudi önderler olduğu nakledilmektedir.⁵⁶ Tüm bu haberler söz konusu kişilerin herhangi bir ilke ve değer tanımadıklarını, tamamen menfaatleri doğrultusunda hareket ettiklerini göstermektedir.

⁴⁴ Ebû Muhammed Mekki b. Ebi Tâlib el-Kaysî Mekki b. Ebi Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye*, thk. eş-Şâhid el-Büşîhî (Mecmû'atu Buhûşî'l-Kitâb ve's-Sunne, 1429), 322-323.

⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/153.

⁴⁶ Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-Ceşşâs, *Âhkâmü'l-Kur'ân*, thk. 'Abdusselâm Muhammed 'Alî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415), 2/300.

⁴⁷ Muqâtil b. Suleymân, *Tefsîr*, 1/156; et-Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 6/294; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîz*, 1/136; er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/40, 5/23; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Başrî el-Mâverdi, *el-Hâvî'l-kebir fi fikhi mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi'i*, thk. 'Alî Muhammed Mu'âvvaq, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419), 1/404; Nizâmuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî en-Nisâbüri, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve reğâibu'l-furkân*, thk. Zekeriyâ 'Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416), 192.

⁴⁸ İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîz*, 1/154.

⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/154.

⁵⁰ Bedriye Yılmaz, *Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi* (İstanbul: Kuramer, 2021), 69.

⁵¹ Âl-i 'İmrân 3/77

⁵² Muqâtil b. Suleymân, *Tefsîr*, 1/285.

⁵³ el-Mâ'ide 5/44.

⁵⁴ Muqâtil b. Suleymân, *Tefsîr*, 1/479.

⁵⁵ el-Bakara 2/16.

⁵⁶ Hârun b. Mûsâ el-Kârî, *el-Vucûh ve'n-Nezâ'ir fi'l-Kur'ân*, thk. Hâtim Şâlihî ed-Dâmin (Vizâretü's-Şekâfe ve'l-İlmi'l-İrâkiyye, ts.), 58.

Bütün bunlara ilaveten el-Bakara Sûresi 78. ayette geçen *ümmiyyûn*ün kimlere işaret ettiğine dair haberler *kitâb* yazan Yahudi önderlerin yetkinliklerinin tespitine katkıda bulunacak dikkat çekici ifadeler içermektedir. Ayette sözü edilen kişilerin Yahudiler olduğu ifade edilmekle birlikte⁵⁷ İbn Abbas'a göre bunlar, Allah'ın gönderdiği resulü ve kitabı tasdik etmeyen, kendi arzuları doğrultusunda *kitab* yazıp bu yazdıklarının Allah'tan olduğunu söyleyen bir guruptur.⁵⁸ Ancak et-Taberî (öl. 310/923) ve er-Râzî (öl. 606/1210), İbn Abbas'ın bu görüşünü kabul etmemektedirler.⁵⁹ İbn Abbas'ın işaret ettiği kişilerin din adamı olarak kabul edilen, ilahi kitap bilgisine yeterince vakıf olmayan ama halk üzerinde de dini yönden etkisi bulunan kişiler olabileceği kanaati oluşmaktadır. Nitekim Mücâhid'in (öl. 103/721) ayette sözü edilenlerin kitabı bilmedikleri halde kendi zanlarına dayalı olarak onun hakkında konuşanların Yahudilerden bir gurup olduğunu söylemesi⁶⁰ bu kanaati desteklemektedir.

3. Yazılan *Kitâbın* Mahiyeti

Kur'an ifadesiyle az bir paha (*şemenen kalîlen / ثَمَنًا قَلِيلًا*) karşılığında yazılan bu *kitâbın* menfaat beklentisiyle yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 'Abdurrezâk b. Hemmâm (öl. 211/826-27) ve Katâde de bazı İsrailoğullarının, insanlardan menfaat beklentisiyle çeşitli kitaplar yazıp Allah'tan olduğunu iddia ettiklerini dile getirmektedirler.⁶¹ Ancak ayette geçen *kitâbın* içerik yönüyle mahiyeti hakkında farklı görüşler söz konusudur. Ehl-i kitap tarafından kendilerine nazil olan ve insanların elinde bulunan ilahi kitaptan sonra bazı helalleri haram ve haramları da helal kılıp Allah'a nispet ettikleri kitaplar⁶² ya da bir gurup Yahudinin Allah'ın kitabını tahrif edip Mûsâ'ya indirilene aykırı te'villerle yazdıkları kitaplar olabileceği de ileri sürülmektedir.⁶³ Ancak yukarıda zikrettiğimiz birçok haber söz konusu *kitâbın* içerik yönüyle Yahudi din adamları ve hahamlarının ahir zaman peygamberinin sıfatları üzerinde oynamalar yapıp değişikliklerde buldukları el-Kelbî'nin haberinde de açıkça ifade edilmektedir.⁶⁴

Kur'an'ın ifadesiyle bazı Yahudi önderlerin gelecek peygamber hakkında ellerinde bulunan Tevrat'taki bilgileri halka bildirmeyip sakladıkları⁶⁵ kaynaklarda ifade edilmekte ve bu gizlenen içeriğin belli fiziksel özelliklere işaret ettiği farklı ifadelerle dile getirilmektedir. Gelecek olan peygambere dair İbn Abbas, "Siyah gözlü, orta boylu, saçları dalgalı, güzel yüzlü / أَكْحَلُ، أَعَيْنُ / رُبْعَةٌ أُسْمَرٌ / رُبْعَةٌ أُسْمَرٌ،⁶⁶ İbn İshâk (öl. 151/768), "Esmer ve orta boylu / رُبْعَةٌ أُسْمَرٌ،⁶⁷ el-Kelbî, "Orta boylu, esmer / رُبْعَةٌ أُسْمَرٌ،⁶⁸ el-Begavî (öl. 516/1122), "Güzel yüzlü, güzel saçlı, siyah gözlü, orta boylu / حَسَنُ الْوَجْهِ حَسَنُ الشَّعْرِ أَكْحَلُ الْعَيْنَيْنِ رُبْعَةٌ / رُبْعَةٌ أُسْمَرٌ،⁶⁹ ifadelerinin Tevrat'ta yer aldığını dile getirmektedir. Ağırlıklı olarak fiziksel özelliklere dair olan bu nitelikler ifade bakımından farklı olmakla birlikte birbirine benzer oldukları görülmektedir. Aynı haberlerde Tevrat'ta değiştirilerek yeniden yazıldığı dile getirilen bu özelliklerin ifadesinde de farklılıklar söz konusudur. İbn Abbas, "Uzun boylu, gök gözlü, saçları düz / طَوِيلًا أَزْرَقَ سَبَطًا / طَوِيلًا أَزْرَقَ سَبَطًا،⁷⁰ İbn İshâk, "Uzun boylu / طَوِيلًا،⁷¹ el-Kelbî, "Uzun boylu, düz saçlı / طَوِيلًا،⁷² ve ayrıca "Uzun boylu, iri yapılı ve

⁵⁷ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/257; Ebü Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud b. Muhammed b. el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. 'Abdurrezâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1420), 1/136.

⁵⁸ "فعل ذلك قوم أميون لم يصدقوا رسولاً، ولا آمنوا بكتاب فكتبوا بأيديهم للجهال كتاباً ليشتروا به ثمناً قليلاً" Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, 322-323.

⁵⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/258; er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/564.

⁶⁰ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/261.

⁶¹ 'Abdurrezâk b. Hemmâm eş-Şan'ânî, *Tefsîru 'Abdurrezâk*, thk. Maḥmūd Muhammed 'Abduh (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419), 1/278; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/271; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, 322-323; Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr* (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 1/203.

⁶² Ebü Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *el-Mesâ'il ve'l-ecvibe*, thk. Mervân el-'Atiyye, Muḥsin Hârabe (Dâru İbn Keşîr, 140M.S.), 336.

⁶³ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/165.

⁶⁴ {فويل للذين يكتبون الكتاب بأيديهم ثم يقولون هذا من عند الله ليشتروا به ثمنًا قليلاً} قَالَ الْكَلْبِيُّ: هُم أَحْبَابُ الْيَهُودِ وَعُلَمَاؤُهُمْ عَمَلُوا إِلَى نَعْتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي كِتَابِهِمْ، فَرَادُوا فِيهِ، " وَنَقَصُوا، ثُمَّ أَخْرَجُوهُ لِسَلْفِهِمْ فَقَالُوا: هَذَا نَعْتِ النَّبِيِّ الَّذِي يَبْعَثُهُ اللَّهُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ لَيْسَ كَنَعْتِ هَذَا الرَّجُلِ" İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîz*, 1/154.

⁶⁵ el-Bakara 2/174.

⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/154; Ebü'l-Kâsım İsmail b. Muhammed Kıvâmu's-Sunne, *Delâilu'n-nubuvve*, thk. Muhammed Muhammed el-Haddâd (Riyâd: Dâru Taybe, 1409), 157.

⁶⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, 323; Ebü Muhammed 'Abdulhak b. Gâlib b. 'Abdirrahman b. Temmâm el-Endelüsî İbn 'Atiyye, *el-Muḥarreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*, thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422), 1/170.

⁶⁸ el-Vâhidî, *Esbâbu nuzûli'l-Kur'ân*, 26.

⁶⁹ el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 1/137/138.

⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/154; Kıvâmu's-Sunne, *Delâilu'n-nubuvve*, 157.

⁷¹ İbn 'Atiyye, *el-Muḥarreru'l-vecîz*, 1/170.

⁷² Vâhidî, *Esbâbu nuzûli'l-Kur'ân*, 26.

kızıl saçlı / أصهب الشعر / عظيم البدن والبطن، إنه طويل،⁷³ “Uzun boylu, gök gözlü, düz saçlı / طَوَالٌ أَزْرَقُ سَبْطُ الشَّعْرِ”⁷⁴ ifadeleriyle Peygamber’e dair niteliklerin gerçeğe aykırı olarak Tevrat’ta yazıldığını haber vermektedir.

Hz. Muhammed’in niteliklerine dair ifadelerin Tevrat metninde değiştirildiğini belirten bu rivayetler açık bir şekilde tahriften söz etmektedir. Ancak bu konuda tahrifin söz konusu olamayacağına işaret eden yaklaşımlar da bulunmaktadır. Örneğin İbn Ebî Hâtim, Vehb b. Münebbih’ten (öl. 114/732) naklederek Tevrat ve İncil’de tahrifin söz konusu olamayacağını, tahrifin ancak te’vil yoluyla yapılmış olabileceğini, Kur’an’da yazıldığı haber verilen kitapların da bazı kişilerin kendi arzuları doğrultusunda bu çerçevede yazdıkları kitaplar olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵ Peygamber’in sıfatı ya da Tevrat’taki bazı hükümlerin gizlenmesine dair görüşler olduğunu ifade eden er-Râzî, kelamcılara atıfla Tevrat’ta yazılı olarak tahrifin imkânsız olduğunu söylemektedir. Bu doğrultuda İncil ve Tevrat’ın, üzerinde tahrif yapılamayacak kadar şöhret bulduğunu, gizleme fiilinin İncil ve Tevrat’ın tefsir ve te’vili şeklinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ona göre Ehl-i kitap din adamları bu kutsal kitaplarda yer alan Hz. Muhammed’in peygamberliğine dair ayetleri bilmekle beraber kasten yanlış bir şekilde te’vil edip nübüvete delalet eden manaları saptırmışlardır.⁷⁶

Yazılan *kitâb*ın, Tevrat’ta yer alan fiziksel özelliklerin değiştirilmiş halinden ziyade yorum ve te’vile dayalı bir tahrif olabileceği görüşünü destekleyen önemli bir husus da değiştirilen niteliklere dair ayrıntı vermeyip genel ifadelerle konuyu anlatan haberlerin çokluğu. Gizlenen içerikle ilgili olarak ez-Zeccâc, (öl. 311/923) “Peygamber’in durumu / كنتموا أمر النبي”،⁷⁷ es-Süddî, “Muhammed / مُحَمَّدًا”⁷⁸ Mukâtil, “Muhammed’in durumu / كنتموا أمر محمد”،⁷⁹ et-Taberî, Hz. Muhammed’e yönelik “Senin durumun, nübüvvetin / أَمْرُ نُبُوءَتِكَ، أَمْرَكَ”⁸⁰ ifadelerini kullanmışlardır. Bu ifadeler Hz. Muhammed’in fiziksel özelliklerinden ziyade onun peygamber olabileceğine delalet eden unsurları gizlediklerine işaret etmektedir. Nitekim bu yaklaşım “Hz. Muhammed’in na’tını/niteliklerini gizlediler / كنتموا نعت محمد”⁸¹ ifadesiyle erken dönem müfessirler tarafından da dile getirilmiştir.

Tüm bu haberler ve değerlendirmeler ayette sözü edilen *kitâb*ın belli bir vasfı ve ayrıcalıklı yanı olmayan, kime/kimlere ait olduğu bilinmeyen herhangi bir kitaptan ziyade Yahudi din adamları tarafından Hz. Muhammed’in niteliklerine dair yazdıkları ve Allah’tan olduğunu iddia ettikleri bir kitap olduğunu göstermektedir. Bu durum yazılan *kitâb*ın Tevrat iddiasıyla ortaya konmakla birlikte ‘belirsiz mutlak bir kitap’ mahiyetinde olduğu, muayyen bir karşılığının olmadığı ve böyle bir kitabın hiç inmediği⁸² tespitini doğrulamaktadır.

4. *Kitâb* Kimler İçin Yazılmıştır?

Ehl-i kitab’ın kitap ve peygamberlik bilgisine sahip oldukları ancak bunu inkâr yoluna gittikleri çeşitli ayetlerle dile getirilmektedir. Bu durum onların, çocuklarını tanıdıkları gibi Peygamber’i tanyor olmaları;⁸³ adı Ahmed olan bir peygamberin geleceğinin önceden İsrailoğullarına müjdelendiği;⁸⁴ kendilerine bildirilen peygamberin gelişi sonrasında onu inkâr etmeleri⁸⁵ ifadelerinde açık bir şekilde görülmektedir. Onların bu reddetme veya gizleme tavrı bireysel bir tercih olmanın ötesinde gerek Yahudi halkın gerekse Mekke müşriklerinin tercihlerini etkilemeye yönelik olduğu Âl-i ‘İmrân Sûresi 77. ve 78. ayetlere dair nakledilen haberlerden anlaşılmaktadır.

Çalışma konumuz olan el-Bakara Sûresi 79. ayetle de içerik açısından benzeşmekte olan söz konusu ayetlerde Allah ile olan ahitlerini az bir pahaya karşılık satan, insanları yanıltmak üzere dillerini eğip bükerek kitabı okuyan ve öyle olmadığı halde okuduklarının Allah’tan olduğunu iddia edenler kınanmaktadır.⁸⁶ Ayetlerin nüzul sebebine dair aktarılan bazı haberler yazıyı

⁷³ el-‘Askerî, *Tefsîr*; 9; Mekkî b. Ebî Fâlib, *el-Hidâye*, 323.

⁷⁴ el-Beğavî, *Me‘âlimu’t-Tenzîl*, 1/137/138.

⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur‘âni’l-‘azîm*, 2/689.

⁷⁶ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 5/23.

⁷⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân ve i‘râbuhû*, thk. ‘Abdulcelîl ‘Abduh Şelebi (Beyrut: ‘Âlemu’l-Kutub, 1408), 1/244.

⁷⁸ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 6/295.

⁷⁹ Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîr*; 1/156.

⁸⁰ et-Taberî, *Târîhu’r-rusul ve’l-mulûk ve şîlatu târih et-Taberî* (Beyrut: Dâru’t-Turâs, 1387), 6/293, 294.

⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur‘âni’l-‘azîm*, 1/98; Ebû’l-Leyş Naşr b. Muḥammed Ebû’l-Leyş es-Semerḳandî, *Baḥru’l-‘ulûm*, thk. Maḥmûd Mataracı (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 1/250.

⁸² Sülûn, “Kur’an’da Kitâb Kavramı ve Kur’an Vahyelerinin Kitaplaşması”, 73-74.

⁸³ “الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبَاءَهُمْ” el-Bakara 2/146.

⁸⁴ “وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ” es-Şaff 61/6.

⁸⁵ “فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ” el-Bakara 2/89.

⁸⁶ “إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٧﴾ وَإِنْ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤْنَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾” Âl-i ‘İmrân 3/77-78.

yazarların ve yazdırınların kimliği ile yazının içeriği hakkında somut bilgiler vermektedir.

ez-Zemaşerî'nin (öl. 538/1144) naklettiğine göre Yahudilerden bir gurup, bir kıtlık yılında erzak istemek üzere Ka'b b. el-Eşref'e gelmişlerdir. O da gelenlere Hz. Muhammed'in peygamber olup olmadığı hakkındaki fikirlerini sormuştur. Onlar, peygamberliğini doğrulayan ifadeler kullanmışlardır. Ka'b'ın, "Size kıyafet ve erzak vermeyi düşünmüştüm. Fakat Allah sizi pek çok mal almaktan mahrum kıldı. / لقد هممت أن أميركم وأكسوكم فحرمكم الله خيراً كثيراً." demesi üzerine "Muhtemelen karıştırmışız. Bize biraz süre ver, onunla görüşelim. / فقالوا: لعله شبه علينا فرويداً حتى نلقاه." dediler. Hz. Muhammed hakkında, ona uymayan nitelikler yazarak döndüler ve "Biz karıştırmışız. Sıfatları bize anlatılan kişi o değildir. / وقالوا: قد غلطنا وليس هو بالنعته الذي نعت لنا." dediler. Bunun üzerine Ka'b sevindi ve onlara erzaklarını verdi.⁸⁷

Ebü'l-Leyṣ es-Semerkindî'nin (öl. 373/984) söz konusu ayetlerle ilgili Mukâtil'den naklettiği haberde ise, Peygamber'in na'tını gizleyenlerin Yahudi önderler olduğunu söylenmektedir. Buna göre Müslüman olmak üzere Şam tarafından gelen bir gurup Yahudi alimini (إن جماعة من علماء اليهود قدموا المدينة من الشام ليسلموا) Ka'b b. el-Eşref karşılamış, onlara Hz. Muhammed'i peygamber olarak tanıyıp tanımadıklarını sormuştur. Onlar da onun peygamber olduğunu doğrulamışlardır (فقال لهم تعلمون أنه نبي قالوا نعم). Ka'b, bu durumda onların birçok hayırdan mahrum kaldıklarını, zira onlar için pek çok hediyeler düşündüğünü söyleyince düşünmek üzere müsaade istediklerini bildirmişlerdir. Bir süre sonra geri dönüp kitapta niteliklerini buldukları kişinin Hz. Muhammed olmadığını söylemişlerdir (ثم رجعوا فقالوا ليس هو الذي وجدنا صفته). Ka'b, onlardan şahitliklerini, yeminlerini ve buna dair yazdıklarını almış (فأخذ منهم إقرارهم وخطوطهم وأيمانهم على ذلك), sonra da her birine sekiz birim kumaş ve beş ölçek arpa vermiştir.⁸⁸

Mukâtil'in bu haberi, Medine'ye gelen Yahudilerin din adamı vasfına sahip olmakla birlikte geçim sıkıntısı yaşayan kimseler olduklarını, menfaat elde etmek üzere Hz. Muhammed hakkında onunla uyuşmayan bazı nitelikleri yazıp Ka'b'a verdiklerini ifade etmektedir.

Bu olaya dair ayrıntılı bilgileri içeren bir başka rivayet el-Kelbî'den nakledilmektedir. el-Vâhidî (öl. 468/1076) ve en-Nisâbü'rî'nin (öl. 850/1446) ondan aktardıklarına göre bir kıtlık yılında bir gurup Yahudi alim Medine'de bulunan Ka'b b. el-Eşref'e gelmişlerdir (إن ناساً من علماء اليهود... فاقترحوا إلى كعب... بالمدينة). Ka'b onlara, kitaplarında Hz. Muhammed'in elçiliğine dair bilgi olup olmadığını sormuş, onlar da böyle bir bilginin varlığını onaylamışlardır. Farklı düşündüğünü söyleyen Ka'b'ın, onların bu tercihleriyle pek çok hayırdan mahrum kaldıklarını söylemesi üzerine, bir hataya düşmüş olabileceklerini, onunla görüşmek üzere kendilerine süre vermesini istemişlerdir (فقالوا: فإنه شبه لنا فرويداً حتى نلقاه). Ka'b'ın yanından ayrılıp onun sıfatlarından farklı olacak şekilde bir yazı yazdıktan sonra Hz. Muhammed ile bir araya gelmişlerdir (ثم انتهوا إلى رسول الله). Onunla konuşmaları sonrasında tekrar Ka'b'ın yanına gelerek "Biz onun Allah'ın resulü olduğunu sanıyorduk. Onunla görüştüğümüzden sonra niteliklerinin bize anlatılanlarla uyuşmadığını, bizdeki kitapta yazılan ifadelerden de farklı olduğunu gördük. / لقد كنا نرى أنه وأخرجوا الذي (وكتبوا صفة... ثم انتهوا إلى رسول الله) demişler ve yazdıklarını çıkarmışlardır (ووجدنا نعته مخالفاً للذي عندنا). Ka'b yazılanlara bakmış, gördüklerine sevinmiş ve ardından da erzaklarını vererek onlara ihsanda bulunmuştur.⁸⁹

Bu haberlerde geçen ve yukarıda metinleriyle birlikte verdiğimiz 'bir gurup Yahudi alimin Medine'ye gelmesi', 'Ka'b b. el-Eşref ile karşılaşmaları', 'Ka'b'ın onlara Hz. Muhammed'in durumu hakkındaki görüşlerini sorması', 'onların Hz. Muhammed'e dair na't yazarak Ka'b'a vermeleri' şeklindeki eylem ifadeleri birbirini desteklemektedir. Benzer içeriğe sahip olan destekleyici diğer rivayetlerden,⁹⁰ Hz. Muhammed ile ilgili nitelikler yazarların Müslüman olmak ya da erzak istemek üzere Medine'ye gelen -'alt düzey/süfehâ' diyebileceğimiz- ekonomik yönden zayıf olan Yahudi din adamları oldukları anlaşılmaktadır. Ka'b b. el-Eşref gibi varlıklı Yahudilerin ise bir miktar geçimlik karşılığında Hz. Muhammed'in nitelikleri hakkında bir metin yazdırdıkları, bunu bizzat gördükleri ve hatta teslim aldıkları ortaya çıkmaktadır. Bunun el-Bakara Sûresi 79. ayet ve sair ayetlerde dile getirilen *küçük bir menfaat elde etme amacıyla yazma* ifadesinde bahsedilen husus olması muhtemeldir.

⁸⁷ جاءت جماعة من اليهود إلى كعب بن الأشرف في سنة أصابهم ممتارين، فقال لهم: هل تعلمون أن هذا الرجل رسول الله؟ قالوا: نعم. قال: لقد هممت أن أميركم وأكسوكم فحرمكم الله خيراً كثيراً. " Ebü'l-Kāsim Maḥmūd b. 'Omer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an ḥakā'iki't-tenzil ve 'uyūni'l-ekāvil fi vucūhi't-te'vil* (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1407), 1/376.

⁸⁸ وقال مقاتل نزلت في شأن رؤساء اليهود كنتموا نعت محمدا صلى الله عليه وسلم لأجل منافع الدنيا ويقال إن جماعة من علماء اليهود قدموا المدينة من الشام ليسلموا فلقبهم كعب بن الأشرف فقال لهم تعلمون أنه نبي قالوا نعم فقال لهم كعب حرمتم على أنفسكم خيراً كثيراً لأني كنت أردت أن أبعث لكم الهدايا فقالوا حتى ننظر في ذلك فنظروا ثم رجعوا فقالوا ليس هو الذي وجدنا صفته فأخذ منهم إقرارهم وخطوطهم وأيمانهم على ذلك ثم بعث إلى كل واحد منهم ثمانية أذرع من الكرابس وخمسة أصوع من الشعير فنزل في شأنهم " إن الذين يشترون بعهد الله وأيمانهم ثمناً قليلاً " يعني منهم إقرارهم وخطوطهم وأيمانهم على ذلك " Ebü'l-Leyṣ es-Semerkindî, *Baḥru'l-'ulūm*, 1/250.

⁸⁹ el-el-Vâhidî, *Esbābu nuzūli'l-Ḳur'ān*, 264; en-Nisābü'rî, *Ġarāibu'l-Ḳur'ān*, 192.

⁹⁰ İsmâ'il Ḥaḳḳı b. Muştafâ el-İstānbülî el-Ḥanefî el-Ḥalvetî İsmâ'il Ḥaḳḳı Bursevî, *Rûḥu'l-beyān* (Beyrüt: Dāru'l-Fikr, ts.), 1/118; en-Nisābü'rî, *Ġarāibu'l-Ḳur'ān*, 192.

Kitâb yazıp satanların bunu ne karşılığında yaptıkları ayette “ثَمْنَا قَلِيلًا” ifadesiyle geçmektedir. Bu ifadenin Yahudi din adamlarının, avam tabakadan yıllık olarak geçimliklerini temin ettikleri ve halkın Hz. Muhammed’e iman etmeleri durumunda bundan mahrum kalma endişesi taşıdıkları şeklinde anlaşıldığı görülmektedir.⁹¹ Nitekim bu durum ayete dair nakledilen sebebi nüzul rivayetinde de yer almaktadır.⁹² “Az bir bedel” anlamına gelen bu ifadenin içeriği ‘dünyalık kırıntılar’ manasında “حَدَافِيرٍ” olarak izah edilmektedir.⁹³

Yahudilerden bir gurubun *kitâb* yazdığı tespiti ile es-Süddî’den nakledilen, el-Bakara Sûresi 79. ayetin birtakım Yahudilerin yazdıkları bazı kitapları Allah’tan olduğunu iddia ederek cüzi bir menfaat karşılığında Araplara satmalarıyla ilgili olduğuna dair haber⁹⁴ birlikte değerlendirildiğinde tarihi veriler yoluyla bazı sonuçlara ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Nitekim Hz. Muhammed’in peygamberlik iddiasını inkâr eden ve bu tutumlarına destek arayan Kureyş müşriklerinin bu konuda bilgi sahibi olduklarını düşündükleri Yahudi bilginlere müracaat ettiği görülmektedir. Onlar, en-Nadr b. Haris ve İbn Ebî Muayt’ı Hz. Muhammed hakkında bilgi almak üzere Medine’ye göndermişler, Hz. Muhammed ve peygamberlik nitelikleri hakkında Yahudilere danışmışlardır.⁹⁵ İbn Abbas’tan nakledildiğine göre el-Bakara Sûresi 79. ayetin nüzülü de bu durumla ilişkilidir ve bu ayet Yahudi din adamları hakkındadır. Onlar, Peygamber’in “Siyah gözlü, orta boylu, saçları dalgalı, güzel yüzlü” şeklinde Tevrat’ta yazılı niteliklerini görmüşler ancak kıskançlıklarından ötürü bu ifadeleri silmişlerdir. Kureyş’ten bir gurup onlara gelmiş ve “Siz Tevrat’ta ümmî bir peygamberin varlığından haberdar mısınız? / أَتَجِدُونَ فِي التَّوْرَةِ نَبِيًّا أُمِّيًّا؟” diye sormuşlardır. Onlar da “Evet, uzun boylu, gök gözlü, düz saçlı bir peygamberin varlığını görmekteyiz. / نَجِدُهُ طَوِيلًا أَرْزَقَ سَبَطَ الشَّعْرِ / ” diyerek cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Kureyşliler “O zaman bizden çıkan kişi bu değildir. / وَقَالُوا: لَيْسَ هَذَا مِنَّا ” sözleriyle Hz. Muhammed’i inkâr etmişlerdir.⁹⁶

İbn Abbas’ın bu haberi söz konusu karşılaşmanın nerede ve ne zaman gerçekleştiğini ve kendilerine danışılan Yahudi din adamlarının kim/kimler olduğunu açıklayıcı bir içeriğe sahip değildir. Ancak ‘Omer b. Şebbe’nin (öl. 262/876), yine İbn Abbas’tan naklettiği haberde Kureyşliler ile karşılaşan Yahudi önderlerin kim/kimler olduğu ve karşılaşma zamanı hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre Kureyşliler, Mekke’ye gelen Huyey b. Ahtab ve Ka’b b. el-Eşref’e kendileri ve Hz. Muhammed hakkında kimin daha hayırlı olduğu konusunda danışmışlardır. Onlardan, Kureyşlilerin daha hayırlı olduğu cevabını almaları üzerine ise el-Kevser Sûresi 3. ve en-Nisâ’ Sûresi 51. ayetleri nazil olmuştur.⁹⁷ İbn Şebbe’nin, Katâde’den aktardığına göre en-Nisâ’ Sûresi 51. ayetinde geçen *cibt* ve *tâğût*, Beni Nadir Yahudilerinin en şerefli olan Ka’b b. el-Eşref ve Huyey b. Ahtab’tır ve Mekkeliler ile yukarıda aktarılan karşılaşmaları da panayır esnasında gerçekleşmiştir.⁹⁸ Ayetle ilgili el-Kelbî’nin nakli de Katâde’nin bu ifadelerini destekler niteliktedir.⁹⁹

İbn Abbas, Katâde ve el-Kelbî’den nakledilen bu haberler Mekkeliler ile bazı Yahudi önderlerin Hz. Muhammed ve onun nitelikleri konusunda görüşmelerini ve Yahudi önderlerin kasıtlı olarak Mekkelileri yanlış yönlendirdiklerini göstermektedir. Ka’b b. el-Eşref’in, Hz. Muhammed’in niteliklerine dair bazı Yahudi din adamlarına *kitâb* yazdırıp onlardan bunu alması rivayetleri; es-Süddî’den nakledilen, Yahudilerden bir gurubun yazdıkları birtakım kitapları menfaat karşılığında Araplara satmalarına dair haber¹⁰⁰ ve Ka’b ile arkadaşlarının bir panayır esnasında Kureyşlilerle Peygamber konusunda görüşmeleri birlikte değerlendirildiğinde ayetin içeriğine dair birbiriyle bağlantılı ve tutarlı bir senaryo ortaya çıkmaktadır. Buna göre bazı Yahudi bilginler halkları üzerinde kurdukları menfaat ilişkisinin devamını sağlamak üzere gelecek peygambere dair yanlış ve yanıltıcı bilgiler vermiş ve bu doğrultuda Allah’tan olduğunu iddia ettikleri uydurma metinler yazmışlardır. Böylece Yahudi

⁹¹ İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1/136.

⁹² el-Vâhidî, *Esbâbu nuzûli’l-Kur’ân*, 26.

⁹³ “الثَّمْنُ الْقَلِيلُ الدُّنْيَا بِحَدَافِيرِهَا” İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1/155.

⁹⁴ “كَانَ نَاسٌ مِنَ الْيَهُودِ كَتَبُوا كِتَابًا مِنْ عِنْدِهِمْ يَبِيعُونَهُ مِنَ الْعَرَبِ. وَيُحَدِّثُونَهُمْ أَنَّهُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِأَخْضَانَا بِهِ ثَمْنَا قَلِيلًا” İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1/153-154.

⁹⁵ Ebü Muhammed Cemâleddîn ‘Abdumelik İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, thk. Muştafâ es-Sekkâ vd. (Kahire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1375), 1/300-301.

⁹⁶ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: الَّذِينَ يَكْتُوبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمْنَا قَلِيلًا أَحِبَّارٌ يَهُودٌ وَجَدُوا صِفَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُحَمَّدًا مَكْتُوبًا فِي التَّوْرَةِ أَكْحَلُ، أَعْيُنَ رِبْعَةَ جَعْدُ الشَّعْرَةِ حَسَنُ الْوَجْهِ، فَلَمَّا وَجَدُوهُ فِي التَّوْرَةِ مَحْوَةً حَسَدًا وَيَغْيًا، فَأَتَاهُمْ نَفَرٌ مِنْ قُرَيْشٍ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ فَقَالُوا: أَتَجِدُونَ فِي التَّوْرَةِ نَبِيًّا أُمِّيًّا؟ فَقَالُوا: نَعَمْ، نَجِدُهُ طَوِيلًا أَرْزَقَ سَبَطَ الشَّعْرِ. فَأَنْكَرَتْ قُرَيْشٌ وَقَالُوا: لَيْسَ هَذَا مِنَّا” İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1/154; Kıvâmu’s-Sunne, *Delâilu’n-nubuvve*, 157.

⁹⁷ Ebü Zeyd ‘Omer b. Şebbe en-Numeyrî ‘Omer b. Şebbe, *Târîhu’l-Medîne*, thk. ‘Alî Muhammed Dendel, Yâsîn Sa’dü’l-Dîn Beyân (Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1417), 1/250; 2/452; Rivayetin bir başka tariki için bk. Ebü ‘Osmân Sa’îd b. Mansûr el-Horâsânî Sa’îd b. Mansûr, *et-Tefsîr min Suneni Sa’îd b. Mansûr* (Dâru’s-Şamîrî, 1417), 5/1280.

⁹⁸ ‘Omer b. Şebbe, *Târîhu’l-Medîne*, 1/250.

⁹⁹ el-Vâhidî, *el-Vasîf fi tefsîri’l-Kur’âni’l-mecîd*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1415), 2/66.

¹⁰⁰ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 2/165; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1/153-154.

halkın Müslüman olmasını engelleyerek onlardan aldıkları yıllık geçimliklerinin devamını sağlamak istemişlerdir. Zira onların, halkın iman etmesini engellemek için rüşvet karşılığında yazdıkları kitapları Allah'a isnad ederek Peygamberliği gizledikleri farklı kaynaklarda da ifade edilmektedir.¹⁰¹ Ka'b ve arkadaşları, menfaat karşılığı onlara yazdırdıkları metinleri, bir panayır esnasında İslam'a ve Hz. Muhammed'e olan düşmanlıklarının bir yansıması olarak sürekli ilişki içerisinde olduğu Mekkeli müşriklere vermişlerdir. Ka'b'ın, anlaşılmalı olduğu Müslüman toplumu aleyhine faaliyetlerini yoğunlaştırması üzerine Uhud Gazvesi'nden sonra, hicretin dördüncü yılı Rebîü'l-evvel ayında öldürüldüğünü¹⁰² dikkate aldığımızda, onun Mekkelilerle gerçekleştirdiği bu görüşmenin öldürülmesinden hemen önceki dönemde düzenlenen bir panayırdaki gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç

Kur'an, sözlü kültüre aşına olan bir topluma 'söz' olarak vahyedilmiş¹⁰³ ve zamanla iki kapak arasındaki 'mushaf' halini almıştır. Bu durum sözün ilk muhataplar nezdinde oluşturduğu anlamın ve sözün bağlamsal çerçevesinin, bundan mahrum olan sonraki nesillerin zihninde farklılaşmasının temel sebeplerinden birisidir. Zira canlı ve daha bütüncül bir içeriğe sahip sözün yazıya geçirilmesi donuklaşmaya sebebiyet verdiği gibi sözün bağlamına dair pek çok önemli ayrıntının da görülememesine neden olmaktadır. Buna bağlı olarak Kur'an'da yer alan ve sonraki muhataplarca delaleti tam olarak anlaşılabilen bazı ifadeler hakkında kimi zaman birbirine uyumsuz yargı veya sonuçlara ulaşmakta kimi zaman da somut bir sonuca varılamayacağı kanaati ifade edilebilmektedir. Bunun bir örneğini de "Kitâbı bizzat kendileri yazıp da onunla küçük bir menfaat elde etmek için, "Bunlar Allah'tan gelmiştir!" diyenlerin vay hâline! Ellerinin yazdıkları sebebiyle vay hâline onların. Kazandıklarından dolayı vay hâline onların!" anlamındaki el-Bakara Sûresi 79. ayeti ile bu ayette yer alan *el-kitâb* ifadesinin izahında görülmektedir.

Kur'an ayetleri ve kelimelerinin içeriği daha çok dil ve tefsire dair yazılan eserler yoluyla anlaşılmaya çalışılmaktadır. Esas itibarıyla bu yaklaşım doğru olarak kabul edilse de söz olarak vahyedilen bir ifadenin sonraki muhataplarca anlaşılabilir anlamlandırılmasında yetersiz kalabilmektedir. Bu eksikliğin önemli sebeplerinden biri de nüzul sebebi rivayetlerinin değerlendirilmesiyle ilişkilidir. Zira tefsir literatürümüzde belli bir sebeple bağlantılı olarak nazil olan ayetlerin sınırlı olduğu ifade edilmekte ve bu alanda yazılan eserlerde de az miktarda ayetle ilgili sebep-i nüzûl haberleri nakledilmektedir. Halbuki Siyer, Meğâzî, Tarih vb. İslâmî ilimler alanında yazılmış eserlere bütüncül bakmak suretiyle nüzul sürecine dair aydınlatıcı bilgilere ulaşmak mümkündür. Tüm bu literatürün bir arada değerlendirilmesi bağlamın tespiti ve anlamlandırılması açısından olguya daha uygun sonuçları elde etmede önem arz etmektedir.

Bu çerçevede el-Bakara Sûresi 79. ayet ve buradaki *el-kitâb* ifadesi hakkında ulaşılabilen haber ve bilgilerin değerlendirilmesiyle somut bazı sonuçlara varılabildiği görülmektedir. Ayetin Hz. Muhammed'in Medine'ye gelişiyle önderliklerinin yok olacağı endişesini taşıyan bazı Yahudi din adamları hakkında nazil olduğu; onların Tevrat'ta kendilerine bildirilen peygamberlik sıfatlarını değiştirerek yeniden yazdıkları ve böylece Yahudi halkın ve/veya Mekke müşriklerinin İslam dinine girmelerini engellemeyi amaçladıkları görülmektedir. Nitekim bu durum Tefsir kaynakları tarafından da ifade edilmektedir.¹⁰⁴ Medine'ye gelen bazı Yahudi din adamlarına Ka'b b. el-Eşref'in menfaat karşılığında yazdırdığı anlaşılabilir *kitâb*ın Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilişkin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunun Tevrat'ın metinsel tahrifinden ziyade Hz. Muhammed'in peygamber olabileceğine delalet eden unsurların gizlenmesi ve/veya onun fiziksel yapısına dair tamamen uydurma niteliklerin yazılması şeklinde gerçekleştiği kanaatine varılmaktadır.

Din adamı olarak görülen bazı Yahudilere menfaat karşılığı yazdırılan *kitâb*ın, Medine'ye gelen Hz. Muhammed ve Müslümanlara karşı sürekli ittifak arayışı içerisinde olan Ka'b b. el-Eşref ve Huyey b. Ahtab gibi önderler tarafından Mekkelilere iletildiği görülmektedir. Bu tutumlarıyla peygamberlik bilgisine sahip olan Yahudilerin bu bilgiyi tahrif ederek Mekkelilerin iman etmelerine engel olmayı amaçladıkları anlaşılmaktadır.

¹⁰¹ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/244; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, 322-323.

¹⁰² el-Mâverdi, *el-Hâvî'l-kebîr*, 14/31; Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: Kuramer, 2023), 550.

¹⁰³ Kur'an'ın "söz" olması niteliği için bk. Nihat Uzun, *Kur'an Dilinin Özellikleri* (İstanbul: Kuramer, 2021), 47-64.

¹⁰⁴ el-Askerî, *Tefsîr*; 9; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîz*, 1/154; Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdi b. 'Acibe el-Haseni el-İdrisi eş-Şâzeli el-Fâsi İbn 'Acibe, *el-Baḥru'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed 'Abdullâh el-Kuraşî Râslân (Kâhire, 1419), 125.

Kaynakça | References

- Altındaş, Mücteba. *Kur'an'da Kitap Kavramı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: Kuramer, 2. Basım, 2023.
- el-‘Askerî, Ebû Muhammed el-Ḥasen b. ‘Alî el-Hādî. *Tefsîru'l-İmâm el-‘Askerî*. Medresetu'l-İmâm el-Mehdî, 1409.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Aydar, Hidayet. “Kur'an'da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levh-i Mahfuz”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Darulfunun İlahiyat 2* (2000), 63-141.
- el-Begavî, Ebû Muhammed el-Ḥuseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ'. *Me‘âlimu't-tenzîl fi tefsîri'l-Ḳur‘ân*. thk. ‘Abdurrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1420.
- el-Ceşşâs, Ebû Bekir Ahmed b. ‘Alî er-Râzî. *Âhkâmu'l-Ḳur‘ân*. thk. ‘Abdusselâm Muhammed ‘Alî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1415.
- Ebû'l-Leyş es-Semerḳandî, Ebû'l-Leyş Naşr b. Muhammed. *Baḥru'l-‘ulûm*. thk. Maḥmûd Mataracı. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- ed-Dâmeğânî, Muhammed Ḥasen Ebû'l-‘Azim ez-Zefitî. *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir li elfâzi Kitâbillâhi'l-‘aziz ve me‘ânihâ*. Kahire: Vizâratu'l-Evkâf, 1995.
- Hârun b. Mûsâ. *el-Vucûh ve'n-Nezâ'ir fi'l-Ḳur‘ân*. thk. Hâtim Şâlih eḍ-Ḍâmin. Vizâretu's-Sekâfe ve'l-İ‘lâmi'l-‘Irâḳiyye, ts.
- el-Ḥaṭîb eş-Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi‘î Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi‘î. *es-Sirâcu'l-munîr fi'l-i‘âneti ‘alâ ma‘rifeti ba‘ḍi me‘âni kelâmi rabbinâ'l-hakîmi'l-habîr*. 4 Cilt. Kahire: Maṭba‘atu Bûlâk, 1285.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1963.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed ‘Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *Tefsîru'l-Ḳur‘âni'l-‘azîm*. thk. Es‘ad Muhammed eṭ-Ṭayyib. Mektebetu Nizâr Muşṭafâ el-Bâz, 1419.
- İbn Ebî Zemenîn, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Abdullâh. *Tefsîru'l-Ḳur‘âni'l-‘azîz*. thk. Ḥuseyn b. ‘Ukkâşe - Muhammed b. Muşṭafâ el-Kenz. 5 Cilt. Ḳâhire: el-Fârûḳu'l-Ḥadişe, 1423.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddîn ‘Abdumelik. *es-Siretu'n-nebeviyye*. thk. Muşṭafâ es-Sekkâ vd. 2 Cilt. Kahire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1375.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ‘îl b. ‘Omer b. Keşîr ed-Dimeşķî. *Tefsîru'l-Ḳur‘âni'l-‘azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Daru Tayyibe, 1420.
- İbn Ḳuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim b. Ḳuteybe ed-Dineverî. *el-Mesâ'il ve'l-ecvibe*. thk. Mervân el-‘Aṭiyye, Muḥsin Ḥârabe. Dâru İbn Keşîr, 140M.S.
- İbn ‘Acibe, Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî b. ‘Acibe el-Ḥasenî el-İdrisî eş-Şâzelî el-Fâsî. *el-Baḥru'l-medid fi tefsîri'l-Ḳur‘âni'l-mecîd*. thk. Ahmed ‘Abdullâh el-Ḳuraşî Raslân. Ḳâhire, 1419.
- İbn ‘Aṭiyye, Ebû Muhammed ‘Abdulḥak b. Gâlib b. ‘Abdirrahman b. Temmâm el-Endelüsî. *el-Muḥarreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-‘azîz*. thk. ‘Abdusselâm ‘Abduşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1422.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec ‘Abdurrahmân. *Zâdu'l-mesîr fi ‘İlmi't-Tefsîr*. thk. ‘Abdurrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-‘Arabî, 1422.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec ‘Abdurrahmân. *Nuzhetu'l-a'yuni'n-nevâzir fi ‘ilmi'l-vucûh ve'n-nezâ'ir*. thk. Muhammed ‘Abdulkerîm Kâzım er-Râdî. Beyrut: Mu‘essetu'r-Risâle, 1984.
- İsmâ‘îl Ḥaḳḳı Bursevî, İsmâ‘îl Ḥaḳḳı b. Muşṭafâ el-İstânbülî el-Ḥanefî el-Ḥalvetî. *Rûḥu'l-beyân*. Beyrüt: Dâru'l-Fikr, ts.
- Ḳivâmu's-Sunne, Ebû'l-Ḳâsım İsmail b. Muhammed. *Delâilu'n-nubuvve*. thk. Muhammed Muhammed el-Ḥaddâd. Riyâd: Dâru Ṭaybe, 1409.
- el-Ḳurṭubî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Ḥazrecî. *el-Câmi‘ li-aḥkâmi'l-Ḳur‘ân*. thk. Ahmet el-Berdevi, İbrâhîm Eṭṭiyyîş. Kahire: Daru'l-Kütubi'l-Misriyye, 2. Basım, 1384.
- el-Mâturîdî, Ebû Manşûr Muhammed. *Te‘vîlâtu'l-Ḳur‘ân*. ed. Mecdî Baslom. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2005.
- el-Mâverdî, Ebû'l-Ḥasen ‘Alî b. Muhammed el-Başrî. *el-Ḥavî'l-kebir fi fıkhi mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi‘î*. thk. ‘Alî Muhammed Mu‘âvvaḍ, ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1419.
- Mekkî b. Ebî Ṭâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Ṭâlib el-Ḳaysî. *el-Hidâye ilâ bulûġi'n-nihâye*. thk. eş-Şâhid el-Bûşîhî. 13 Cilt. Mecmû‘atu Buḥûşî'l-Kitâb ve's-Sunne, 1429.
- Muḳâtil b. Suleymân, Ebû'l-Ḥasen el-Belḫî. *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*. thk. ‘Abdullâh Maḥmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: Mu‘essesetu'l-Târîḫi'l-‘Arabî, 1423.
- en-Nesâ‘î, Ebû ‘Abdurrahmân Ahmed b. Şu‘ayb el-Ḥurâsânî. *es-Sunenu'l-kubrâ*. thk. Heyet. Kahire: Dâru't-Ṭeşîl, 1433.
- en-Nisâbüri, Ebû Abdurrahmân İsmâ‘îl b. Ahmed b. Abdillâh ed-Darîr el-Hîrî. *Vucûhu'l-Ḳur‘ân*. thk. Fâṭıma Yûsuf el-Ḥiyemî. Dimeşķ: Dâru's-Sekâ, 1995.
- en-Nisâbüri, Nizâmuddîn el-Ḥasan b. Muhammed b. Ḥuseyn el-Ḳummî. *Ġarâibu'l-Ḳur‘ân ve regâibu'l-furḳân*. thk. Zekerıyyâ ‘Umeyrât. Beyrüt: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1416.

- ‘Omer b. Şebbe, Ebū Zeyd ‘Omer b. Şebbe en-Numeyri. *Tārīhu’l-Medīne*. thk. ‘Alī Muhammed Dendel, Yāsīn Sa‘du’d-Dīn Beyān. 2 Cilt. Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1417
- er-Rāzī, Faḥruddīn. *Mefātīhu’l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1421.
- eş-Şan‘ānī, ‘Abdurrezzāk b. Hemmām. *Tefsīru ‘Abdurrezzāk*. thk. Maḥmūd Muhammed ‘Abduh. 3 Cilt. Beyrut: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1419.
- Sa‘īd b. Manşūr, Ebū ‘Oşmān Sa‘īd b. Manşūr el-Ḥorāsānī. *et-Tefsīr min Suneni Sa‘īd b. Manşūr*. 5 Cilt. Dāru’ş-Şamī‘ī, 1417.
- Sinai, Nicolai. *Key Terms of the Qur’an A Critical Dictionary*. Princeton: Princeton University Press, 2023.
- es-Suyūṭī, Celāluddīn ‘Abdurrahmān b. Ebī Bekr. *ed-Durru’l-menşūr*. 8 Cilt. Beyrut: Daru’l-Fikr, ts.
- Sülün, Murat. “Kur’an’da Kitâb Kavramı ve Kur’an Vahyelerinin Kitaplaşması”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15 (1997 1995), 53-120.
- Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2010.
- eṭ-Ṭaberī, Ebū Ca‘fer Muhammed b. Cerīr b. Yezīd el-Āmilī. *Cāmi‘u’l-beyān ‘an te’vili āyi’l-Ḥur’ān*. thk. ‘Abdullāh b. ‘Abdulmuḥsin et-Turkī. 24 Cilt. Kahire: Dāru Hecr, 1422.
- eṭ-Ṭaberī, Ebū Ca‘fer Muhammed b. Cerīr b. Yezīd el-Āmilī. *Tārīhu’r-rusul ve’l-mulūk ve şılatu tārīh eṭ-Ṭaberī*. 11 Cilt. Beyrut: Dāru’t-Turās, 1387.
- Türk, Nurdoğan. *Kur’an’da Kitap Kavramı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Uzun, Nihat. *Kur’an Dilinin Özellikleri*. İstanbul: Kuramer, 2021.
- el-Vāḥidī, Ebū’l-Ḥasen ‘Alī b. Aḥmed b. Muhammed b. ‘Alī en-Nīsābūrī. *el-Vasiṭ fi tefsiri’l-Ḥur’āni’l-mecīd*. thk. Heyet. 4 Cilt. Beyrut: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1415.
- el-Vāḥidī, Ebū’l-Ḥasen ‘Alī b. Aḥmed b. Muhammed b. ‘Alī en-Nīsābūrī. *Esbābu nuzūli’l-Ḥur’ān*. thk. Māhir Yāsīn el-Faḥl. Dāru’l-Meymān, 1426.
- Yılmaz, Bedriye. *Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur’an Tefsirine Etkisi*. İstanbul: Kuramer, 2021.
- ez-Zeccāc, Ebū İshāk İbrāhīm b. es-Serī. *Me‘āni’l-Ḥur’ān ve i’rābuhū*. thk. ‘Abdulcelil ‘Abduh Şelebī. 5 Cilt. Beyrut: ‘Ālemu’l-Kutub, 1408.
- ez-Zemaḥşerī, Ebū’l-Ḳāsım Maḥmūd b. ‘Omer. *el-Keşşāf ‘an ḥaḳā’iki’t-tenzil ve ‘uyūni’l-ekāvil fi vucūhi’t-te’vīl*. 4 Cilt. Beyrut: Daru’l-Kitabi’l-‘Arabī, 1407.